

ОШ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИНИН ЖАРЧЫСЫ. ХИМИЯ. БИОЛОГИЯ.
ГЕОГРАФИЯ

ВЕСТНИК ОШСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА. ХИМИЯ. БИОЛОГИЯ.
ГЕОГРАФИЯ

JOURNAL OF OSH STATE UNIVERSITY. CHEMISTRY. BIOLOGY. GEOGRAPHY

e-ISSN: 1694-8688

№2(7)/2025, 12-21

БИОЛОГИЯ

УДК: 598.5

DOI: [10.52754/16948688_2025_2\(7\)_2](https://doi.org/10.52754/16948688_2025_2(7)_2)

**КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ БИЙИК ТОО БИЙИКТИК АЛКАГЫНЫН
ЧЫЧКАН СЫМАЛ КЕМИРҮҮЧҮЛӨРҮ**

**МЫШЕВИДНЫЕ ГРЫЗУНЫ ВЫСОКОГОРНОГО ВЫСОТНОГО ПОЯСА ЮЖНОГО
КЫРГЫЗСТАНА**

MURINE RODENTS OF THE HIGH-ALTITUDE BELT OF SOUTHERN KYRGYZSTAN

Атабеков Үсөн Аданович

Атабеков Үсөн Аданович

Atabekov Uson Adanovich

Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан

Osh State University, Osh, Kyrgyzstan

uatabekov589@gmail.com

Абдырахманова Бурулай Суюнбаевна

Абдырахманова Бурулай Суюнбаевна

Abdyrakhmanova Burulai Suyunbaevna

Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан

Osh State University, Osh, Kyrgyzstan

burulai2908@mail.ru

Махаматемин кызы Касиет

Махаматемин кызы Касиет

Makhamatemin kызу Kasiet

Ош мамлекеттик университети, Ош, Кыргызстан

Ошский государственный университет, Ош, Кыргызстан

Osh State University, Osh, Kyrgyzstan

uatabekov589@gmail.com

КЫРГЫЗСТАНДЫН ТҮШТҮГҮНДӨГҮ БИЙИК ТОО БИЙИКТИК АЛКАГЫНЫН ЧЫЧКАН СЫМАЛ КЕМИРҮҮЧҮЛӨРҮ

Аннотация

Кыргызстандын түштүгүндөгү бийик тоо бийиктик алкактарын байырлаган чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн таралышы, түрдүк курамдары, сандык көрсөткүчтөр жана 2 тукумга кирген 7 түрү аныкталды. Бийик тоо бийиктик алкактарын байырлаган чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн ичинен биологиялык көптүрдүүлүккө ээ болгон тукумдарга Аламандар (Cricetid) кирет, Кыргызстандын түштүгүндөгү бийик тоо бийиктик алкактарында кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрүнүн ичинен доминанттык орунга корум момолою (*Alticola argentatus*) (30,6±0,68 %) токой чычканы (*Apodemus sylvaticus*) (22,5±0,62%) ээ. Ал эми субдоминанттык орундарга памир момолою, (*Microtus carruthersi*) (20,9±0,60%) жана үй чычкандары (*Mus musculus*) (12,2±0,48%) ээ болушту. Чычкандардын жашап көбөйүшү үчүн эң жагымдуу ландшафттар болуп табигый жээк экотондору (24,6±0,64%) жана антропогендик-селитебдик ландшафттар (14,8±0,53%) ээ экендиги тастыкталды, бул ландшафттарда чычкан сымалдуулардын 5 тен түрү кездешет.

Ачык сөздөр: антропоген, селитебдик, ландшафт, чума, моногосталдык, полигосталдык, инфекция, инвазия

МЫШЕВИДНЫЕ ГРЫЗУНЫ ВЫСОКОГОРНОГО ВЫСОТНОГО ПОЯСА ЮЖНОГО КЫРГЫЗСТАНА

MURINE RODENTS OF THE HIGH-ALTITUDE BELT OF SOUTHERN KYRGYZSTAN

Аннотация

Были определены распространение, видовой состав и количество видов грызунов, обитающих в высокогорных зонах южного Кыргызстана, и идентифицировано 7 видов, принадлежащих к 2 родам. Среди грызунов, обитающих в высокогорных зонах, наиболее биологически разнообразными родами являются хрящевые (Cricetidae). Среди грызунов, обнаруженных в высокогорных зонах южного Кыргызстана, доминирующими видами являются серебристая полевка (*Alticola argentatus*) (30,6±0,68%) и лесная полевка (*Apodemus sylvaticus*) (22,5±0,62%). Субдоминантные позиции занимали памирская мышь (*Microtus carruthersi*) (20,9±0,60%) и домовая мышь (*Mus musculus*) (12,2±0,48%). Было подтверждено, что наиболее благоприятными ландшафтами для выживания и размножения мышей являются естественные прибрежные экотоны (24,6±0,64%) и антропогенно-осадочные ландшафты (14,8±0,53%), в которых обитают 5 видов мышей.

Abstract

The distribution, species composition, and number of rodent species inhabiting the high-mountain zones of southern Kyrgyzstan were determined, and 7 species belonging to 2 genera were identified. Among the rodents inhabiting high-mountain zones, the most biologically diverse genera are cartilaginous rodents (Cricetidae). Among the rodents found in the high-mountain zones of southern Kyrgyzstan, the dominant species are the silver vole (*Alticola argentatus*) (30.6±0.68%) and the red-backed vole (*Apodemus sylvaticus*) (22.5±0.62%). Subdominant positions were occupied by the Pamir mouse (*Microtus carruthersi*) (20.9±0.60%) and the house mouse (*Mus musculus*) (12.2±0.48%). It was confirmed that the most favorable landscapes for the survival and reproduction of mice are natural coastal ecotones (24.6±0.64%) and anthropogenic sedimentary landscapes (14.8±0.53%), in which 5 species of mice live.

Ключевые слова: антропогенный, поселок, ландшафт, чума, монохозяин, полихозяин, инфекция, инвазия

Keywords: anthropogenic, settlement, landscape, plague, single-host, polyhost, infection, invasion

Киришүү.

Кыргызстандын аймагындагы сүт эмүүчү жаныбарларын изилдөө иштери көптөгөн окумуштуулардын (Б.М.Айзин, 1943; Б.К.Кузнецов, 1948; А.Т.Токтосунов, 1958, 1984, 1961; А.И.Янушевич 1972; Б.К.Кулназаров, 2008) изилдөө иштеринде орчундуу орунду ээлейт. Бул фауналык изилдөөлөр, негизинен Кыргызстандын сүт эмүүчүлөрүнүн түрдүк курамына, алардын жер-жерлерде таралышына, биологиясына жана экологиялык өзгөчөлүктөрүнө арналган изилдөө иштери өтө аз санда жүргүзүлгөн. Экинчиден, акыркы жылдарда кандай гана экосистемалар болбосун антропогендик факторлордун таасирлеринин (айдоо аянттарынын көбөйүп жатышы, тоо аймактарында жолдордун курулушу, айыл чарба жаныбарларынын көбөйүшү ж.б.) көп өзгөрүүлөргө дуушар болуп жатат. Ошондуктан чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн экологиялык, көрсөткүчтөрү кандай багытта өзгөрүлүп жаткандыгы, өзгөрүлгөн ландшафттардагы фауналык калыптануу мүнөзү, ж.б. багыттагы изилдөөлөр теориялык, практикалык жактан өтө чоң мааниге ээ.

Изилдөөнүн каражаттары жана ыкмалары. Чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн биологиялык, экологиялык өзгөчөлүктөрүн изилдөөлөр илимий комплекстик мүнөздө (алардын түрдүк курамы, сандык көрсөткүчү, горизонталдык, алкактык, ландшафттык, зоогеографиялык таралуу өзгөчөлүктөрү) жүргүзүлдү. Мында чычкан сымалдууларды кармоо жана аларга эсеп жүргүзүү зоологиялык жана экологиялык илимий изилдөөлөрдө колдонулуучу капкан-сызык усулунун жардамында жүргүзүлдү. Кармоочу курал катарында "Геро" тибиндеги капкандары (В.В.Кучерук, 1952) колдонулду. Аталган усул боюнча "Геро" тибиндеги капкандары тандалып алынган стацияга бир сызык бойлото 4 сутка катарынан коюлду. Мында ар бир сызык 25 капкандан туруп, ар бир капкандын аралыгы 5-7 метрди түзөт. Азгыргыч зат катары капкандарга өсүмдүк майга куурулган нан же майга каныктырылган губкалар колдонулду. Капкандар күнүнө эрте менен эрте жана кечинде текшерилип турулду. Кандай гана жыйынтык болбосун 4 күндөн кийин сызык башка стацияларга жылдырылат. Ошентип, бир сызыкта иштетилген капкандардын саны 100 гө барабар болот да, жаныбарларга эсеп жүргүзүүдө алардын сандык көрсөткүчү 100 капкан-суткага түшүү көрсөткүчүн аныктайт.

Жыйынтыктар жана талкуулар.

Кыргызстандын аймагындагы ар түрдүү фауналык географиялык аймактык экосистемаларды Э.Шукуров (1998) 22 класска бөлүп караган. Кыргызстандагы ландшафттардын 7% ти антропогендик же болбосо өзгөрүлгөн ландшафттарга, ал эми калган аймактар табигый жана жарым өзгөрүлгөн ландшафттарга кирет. 3,5 миң метрден жогору бийиктиктеги аймактын 23 % жашоо кездешпеген, аскалар менен муздар болуп эсептелет. Ошондой эле, 15 % аймактар, таш корум, ылай топурактуу жаныбарлар, өсүмдүктөр кездешпеген аймактарга кирет.

Биз, Кыргызстандын түштүгүндөгү бийик тоо бийиктик алкактарын байырлаган чычкан сымал кемирүүчүлөр кездешкен ландшафттарды 7 типке бөлүп карайбыз. Ошондой эле, бул ландшафттар деңиздеңгелинен 3500 м бийиктикте жайланышкан. Башкача айтканда, бийик тоо алкагында ландшафттар табигый экологиялык тең салмактуулугу бузула элек ландшафттардан турат (кээ бир мал жайыттарын, жайлоолорду кошпогондо).

Бийик тоо алкагы 2800-3500 м жана андан жогорку бийиктикти камтыйт. Бул алкакта, негизинен, табигый ландшафттар орун алган. Бирок, бул жерде дагы адам баласы айыл чарба жаныбарлары үчүн жайыт катары пайдаланган участкалар жайлоолор (субальп шалбаалары) орун алган. Ошондой эле, Алай тоо кыркаларында Кыргызстандын чек ара кызматкерлеринин лагерлеринде (казармалар, складдар, чатырлар ж.б.) антропогендик-селитебдик ландшафттар кездешет. Жалпылап айтканда, бийик тоо алкактагы ландшафттар адам баласы тарабынан аз пайдалангандыктан антропогендик таасири аз.

Бийик тоо алкактык аймактарда изилдөөлөр, негизинен, альпы шалбаасында, мындан төмөнкү ландшафттар ар түрдүү чөп өсүмдүктөрдөн же жапалак арчалардан турган субальп шалбаасы орун алган.

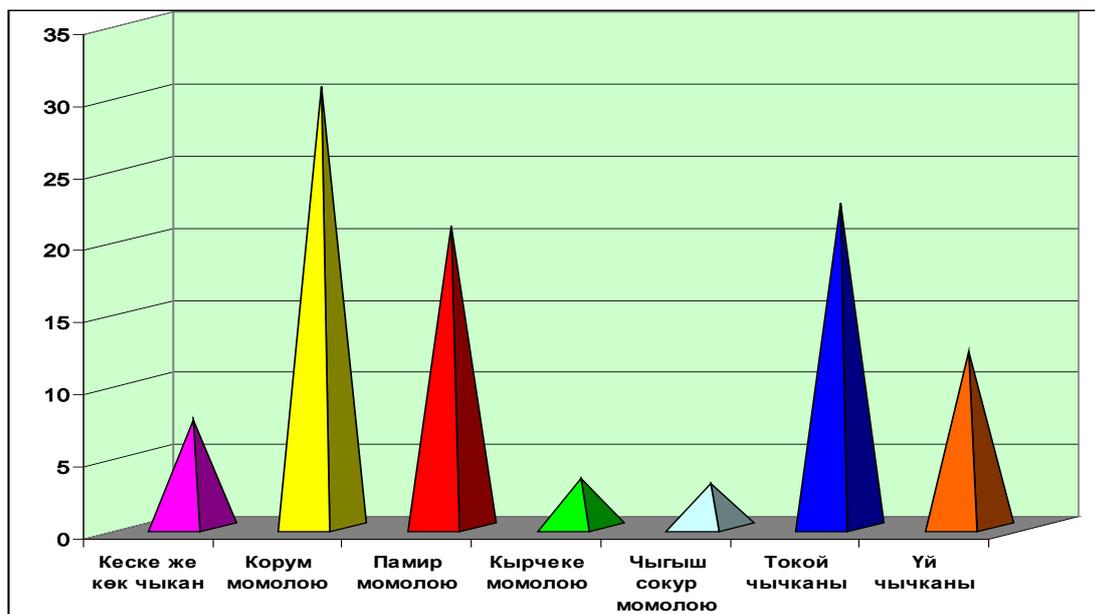
Биз изилдөө жүргүзгөн убакта бийик тоо алкагындагы ландшафттардан 7 түр чычкан сымал кемирүүчү кармалган (1-таблица). Бул чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн ичинен сандык көрсөткүчтөрү өтө жогорку болуп корум момолою, памир момолою жана токой чычканы эсептелет.

1-табл. Бийик тоо бийиктик алкагында кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрдүк курамы жана сандык катыштары

№	Түрлөр	Латынча аталышы	%
1.	Кескек же көк чычкан	<i>Cricetulus migratorius</i>	7,44±0,39
2.	Корум момолою	<i>Alticola (A.) argentatus</i>	30,6±0,68
3.	Памир момолою	<i>Microtus carruthersi</i>	20,9±0,60
4.	Кырчеке момолою	<i>Microtus gregalis</i>	3,32±0,27
5.	Токой чычканы	<i>Apodemus sylvaticus</i>	22,5±0,623
6.	Үй чычканы	<i>Mus musculus</i>	12,2±0,48
7.	Боз келемиш	<i>Rattus norvegicus</i>	3,04±0,25

Бул көп сандагы кездешкен чычкандардын ичинен корум момолою доминант болуп эсептелет, б.а., бийик тоо алкакта кармалган чычкандардын жалпы санынын 30,6±0,68% ээлейт. Андан кийинки субдоминанттык орунду токой чычканы жана памир момолою ээлеп, жалпы чычкандардын ичинде саны тиешелүү түрдө 22,5±0,62% жана 20,9±0,60% ти түзүшөт (1-сүрөт). Доминанттык түр корум момолою менен субдоминанттар токой чычканы жана памир момолоюунун ортосундагы статистикалык айырмачылыгы (Стьюдент критерийи) өтө жогору, б.а., $t=3,02$; $3,0$. Ал эми субдоминанттык түрлөрдүн (токой чычканы, памир момолою) ортосунда статистикалык айырмачылыгы жок экендиги тастыкталды, б.а., $t=0,08$ түздү. Бийик тоо алкагындагы чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн фаунасына мүнөздөмө берсек, анда бул алкактагы ландшафттарда синантроптук чычкандардын ичинен бир гана үй чычканынын жашоосу далилденди. Негизинен, үй чычкандары адам баласы менен тыгыз байланышта жашап келишкен (сарайларда, кампа, чатырларда ж.б. селитебдерде). Ошондой эле, бул бийиктик алкакка чейин үй чычкандардын ареалынын кеңейиши адамдардын жардамы менен пассивдүү транспорттор аркылуу (азык-түлүк жүктөрдү ташыган транспорттор менен) келип калышкан. Ошентип, катаал шарттагы бийик тоо алкакта чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрлөрүнүн көп кездешиши, алардын ар түрдүү тамак чынжырларын түзүүсү менен

(жырткычтарга), ал жердеги экосистемалардын калыптанышына салым кошкон жаныбарлар болуп эсептелет.

Сүрөт 1. Бийик тоо бийиктик алкагында кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрдүк курамы

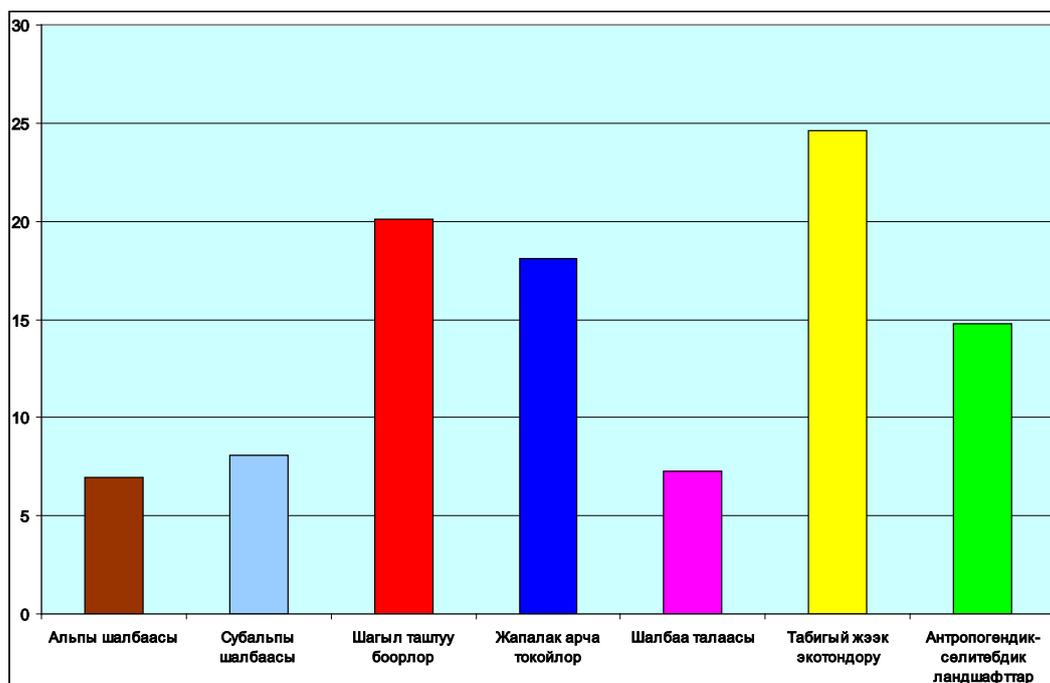
Бийик тоо алкакта чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрдүк курамы, негизинен, токой чычкандарынан, бийик тоодо жашаган чычкандардан жана синантроптук түрлөрдөн түзүлгөн. Бул алкакта орун алган ландшафттар, негизинен, 7 типке бөлүнүп каралды (2-табл.).

2-табл. Бийик тоо бийиктик алкакта кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн ландшафттар боюнча таралышы жана сандык катыштары

№	Ландшафттар	№	Чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрлөрү	%
1.	Альпы шалбаасы	1.	Корум момолою	6,94±0,38
		2.	Памир момолою	
2	Субальпы шалбаасы	1.	Кескек же көк чычкан	8,06±0,40
		2.	Корум момолою	
		3.	Памир момолою	
		4.	Кырчеке момолою	
3.	Шагыл таштуу боорлор	1.	Кескек же көк чычкан	20,1±0,59
		2.	Корум момолою	
		3.	Памир момолою	
		4.	Токой чычканы	
4.	Жапалак арча токойлор	1.	Кескек же көк чычкан	18,1±0,57
		2.	Корум момолою	
		3.	Памир момолою	
		4.	Токой чычканы	
4.	Шалбаа талаасы	1.	Кескек же көк чычканы	7,29±0,38
		2.	Корум момолою	

		3.	Памир момолою	
		4.	Токой чычканы	
6.	Табигый жээк экотондору	1.	Кескек же көк чычкан	24,6±0,64
		2.	Корум момолою	
		3.	Памир момолою	
		4.	Токой чычканы	
		5.	Үй чычканы	
7.	Антропогендик-селитебдик ландшафттар	1.	Кескек же көк чычкан	14,8±0,53
		2.	Корум момолою	
		3.	Памир момолою	
		4.	Токой чычканы	
		5.	Үй чычканы	

Аталган ландшафттардын ичинен чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн түрдүк курамы боюнча табигый жээк экотондорунда жана антропогендик-селитебдик ландшафттарда 5 тен түр кездешкендиги тастыкталды. Анализ көрсөткөндөй, бул бийиктик тоо алкактагы ландшафттарда жашаган чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн жалпы сандык көрсөткүчтөрү-табигый жээк экотондорунда, шагыл таштуу боорлордо жана жапалак арча ландшафттарында өтө жогору. Мисалы, бул ландшафттардагы кармалган чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн жалпы санынын ичинен пайыздык катыштары төмөндөгүдөй: Чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн сандык көрсөткүчү бардык ландшафттарда кармалган чычкандардын ичинен табигый жээк экотондордо 24,6±0,64%, шагыл таштуу боорлордо 20,1±0,59%, ал эми жапалак арча токой ландшафттында 18,1±0,57% ти түзүшөт. Башкача айтканда, жогоруда аталган ландшафттар чычкан сымал кемирүүчүлөр үчүн жашоого жана көбөйүүгө ыңгайлуу шарттары бар.

2-сүрөт. Чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн бийик тоо бийиктик алкактагы ландшафттар боюнча сандык бөлүнүштөрү

Жалпылап айтканда, бул бийиктик алкактагы ландшафттар, негизинен, табигый акыбалына ээ, экологиялык тең салмактуулугу жоголгон эмес. Булардын ичинен бир гана антропогендик-селитебдик ландшафтта гана адам баласы тарабынан пайда болгон жасалма ландшафттар кампалар, аскердик лагерлер, сарайлар, чатырлар кирет. Бул маданий ландшафттарда, адамдар менен келген синантроптук чычкандар (үй чычканы) жана табигый ландшафттарда жашаган чычкандар (кескек, корум момолою, памир момолою) байырлашат. Дагы бир белгилей турган популяциялык кубулуш болуп, бул адамдар жашаган чөйрөгө байырланган жапайы чычкан үчүн дагы антропогендик-селитебдик ландшафт өтө ыңгайлуу болуп эсептелет. Себеби, бийик тоо алкагында жаратылыштык чөйрөнүн катаалдыгынан (суук, шамал, тамактын жетишпестиги ж.б.) улам бул чычкандар синантроптук түргө айланып кеткен. Эгерде теориялык жана практикалык жактан караганда, жалпы чычкандардын синантроптук түрлөргө айлануусу чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн эпизоотологиялык, эпидемиялык жактан өтө коркунучтуу болуп эсептелет. Себеби, чуманын Алай жаратылыштык очогу жайгашкан аймактарда мурунку мезгилде чума оорусун алып жүрүүчү жаныбар катары кызыл суур гана эсептелген. Кийинки жылдарда (Б.К.Кулназаров, 1993) чума оорусунун козгогучу (*Yersinia pestis*) корум, арча момолойлорунан жана токой чычканынан бөлүнүп алынган. Башкача айтканда, чуманын Алай жаратылыштык очогу мурда моногосталдык болсо, азыркы учурда ал полигосталдык мүнөзгө ээ.

Бийик тоо бийиктик алкактардагы ландшафттардын чычкан сымал кемирүүчүлөрүнүн сандык көрсөткүчтөрү (100 капкан-сутка бирдиги).

Бул бийиктик алкактагы ландшафттар дээрлик табигый ландшафттар болуп эсептелет. Себеби, бул алкакта адамдардын тиричилик аракетин такыр жүргүзүлбөйт. Айрым бир ландшафттарды гана жай мезгилинде мал чарбасына жайыт катары пайдаланышат. Бирок, бул антропогендик факторлор, бул ландшафттарга анча көп таасирин тийгизе албайт. Бул бийиктик алкакта, негизинен, момолой жана токой чычкандары басымдуулук кылат. Ошондой эле, бул алкакта бир гана антропогендик селитебдик-ландшафттар орун алган. Бийик тоо алкакта чычкандардын жашоосу жана көбөйүүсү үчүн эң ыңгайлуусу болуп табигый жээк экотондору жана антропогендик-селитебдик ландшафттар эсептелет.

Жалпысынан алганда, бул бийиктик алкакта физикалык-географиялык шарттары (сууктугу, шамалдын катуулугу, жаз жана жай мезгилинин кыскалыгы ж.б.) өтө катаал болуп, жаныбарлардын жашоосун бир нече татаалдантат. Бирок, бул бийиктик алкактагы ландшафттардын ичинен чычкандар үчүн эң ыңгайлуусу жана санын жогору болушу, табигый жээк экотондору менен антропогендик селитебдик ландшафттар экендиги аныкталды, башкача айтканда, бул ландшафттарда чычкандардын 5тен түрү катталды. Бул эки ландшафттагы сандык көрсөткүчтөрү жогору болгон чычкандар катары токой чычканы менен арча момолоюн алууга болот. Башкача айтканда, табигый жээк экотондорунда токой чычканы менен памир момолоюнун сандык көрсөткүчтөрү тиешелүү түрдө $3,38 \pm 0,14$ жана $1,14 \pm 0,08$ капкан-сутка бирдигине ээ. Ал эми антропогендик-селитебдик ландшафтта үй чычканы жогорку сандык көрсөткүчтү берет ($1,92 \pm 0,10$ капкан-сутка бирдиги) (3.таблица). Ошондой эле, бул бийиктикте орун алган ландшафттарда жогорку сандык көрсөткүчтөргө памир момолою менен корум момолойлору да ээ болушкан. Мисалы, корум момолоюнун эң чоң сандык көрсөткүчү тоодогу бадалдуу шагыл таштуу боорлордо ($3,74 \pm 0,15$ капкан-сутка бирдиги) жана альп шалбаасында ($1,24 \pm 0,12$ капкан-сутка бирдиги) экендиги аныкталды. Ал эми памир момолоюнун эң жогорку сандык көрсөткүчү же санынын молдуулугу жапалак арча токой ландшафттарында катталды, б.а., анын бул жердеги 100 капкан-суткага түшүү көрсөткүчү $1,26 \pm 0,07$ бирдигине ээ болду (3.-табл.).

Жыйынтыктап айтканда, бийик тоо алкагында токой чычканы менен памир момолоюнун сандык көрсөткүчтөрү альп шалбаасында, жапалак арча токойлорунда, шагыл таштуу боорлордо жана табигый жээк экотондорунда (дарыялардын жээктери) өтө жогору экендиги тастыкталды. Ал эми, синантроптук чычкандардын ичинен жалгыз гана үй чычканы жээк экотондорунда жана антропогендик ландшафттарда кездешип, сандык көрсөткүчү жогору болгону менен далилденди. Дагы бир белгилеп кетүүчү нерсе, биз бийиктик тоо алкагы жөнүндө жогоруда айтылгандай физикалык-географиялык шарты катаал болушу менен каттуу сууктан жана тамактын жетишпестигинен көбүнчө токой чычканы, арча момолою, корум момолою жана кескектер антропогендик-селитебдик ландшафттарды байырлашат да, синантроптук түрлөргө айланып кетишкен. Башкача айтканда, адамдар жашаган чөйрөлөргө байырлап, ыңгайланышып жашап калышкан.

3-табл. Бийик тоо бийиктик алкактагы ландшафттардын чычкан сымал кемирүүчүлөрүнүн сандык көрсөткүчү (100 капкан-сутка бирдигине)

№	Ландшафттар	№	100 капкан-сутка бирдиги	
1.	Альпы шалбаасы	1.	Корум момолою	1,24±0,12
		2.	Памир момолою	2,30±0,16
2.	Субальп шалбаасы	1.	Кескек же көк чычкан	0,12±0,03
		2.	Корум момолою	0,72±0,07
		3.	Памир момолою	0,49±0,05
		4.	Кырчеке момолою	0,96±0,08
3.	Жапалак арча токойлору	1.	Кескек же көк чычкан	0,28±0,04
		2.	Корум момолою	0,82±0,06
		3.	Памир момолою	1,26±0,07
		4.	Токой чычканы	0,64±0,05
4.	Бадалдуу шагыл таштуу боорлор	1.	Кескек же көк чычкан	0,57±0,06
		2.	Корум момолою	3,74±0,15
		3.	Памир момолою	0,86±0,07
		4.	Токой чычканы	0,80±0,07
5.	Шалбаа талаасы	1.	Кескек же көк чычкан	0,37±0,06
		2.	Корум момолою	0,70±0,08
		3.	Памир момолою	0,62±0,07
		4.	Токой чычканы	1,26±0,10
6.	Табигый жээк экотондору	1.	Кескек же көк чычкан	0,51±0,10
		2.	Корум момолою	0,92±0,07
		3.	Памир момолою	1,14±0,08
		4.	Токой чычканы	3,38±0,14
		5.	Үй чычканы	0,98±0,07
7.	Антропогендик-селитебдик ландшафттар	1.	Кескек же көк чычкан	0,33±0,04
		2.	Корум момолою	0,86±0,07
		3.	Памир момолою	0,54±0,05
		4.	Токой чычканы	0,26±0,04
		5.	Үй чычканы	1,92±0,10

Ушуга байланыштуу бул чычкандар синантроптук түрлөргө айланып, инфекциялык жана инвазиялык оорулар боюнча эпидемиологиялык коркунучтарды пайда кылууда.

Себеби, токой чычканы, корум жана арча момолойлору чума оорусунун козгогучун (*Yersinia pestis*) алып жүрүүчү түрлөргө кирет. Ошондуктан, бул чычкандар бийик тоо алкактарда ар түрдүү экстремалдык шарттарда адамдар менен кошо жашап (чатырларда, сарайларда, кампаларда) адамдар менен түздөн-түз байланышта болуп, инфекцияларды адамдарга жугузуу ыктымалдуулугу өтө жогорулайт.

Корутунду

1. Кыргызстандын түштүгүндөгү бийик тоо бийиктик алкактарын байырлаган чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн таралышы, түрдүк курамдары, сандык көрсөткүчтөр жана 2 тукумга кирген 7 түрү аныкталды.

Бийик тоо бийиктик алкактарын байырлаган чычкан сымал кемирүүчүлөрдүн ичинен биологиялык көптүрдүүлүккө ээ болгон тукумдарга Аламандар (*Cricetida*) кирет,

2. Кыргызстандын түштүгүндөгү бийик тоо бийиктик алкактарында кездешкен чычкан сымал кемирүүчүлөрүнүн ичинен доминанттык орунга корум момолою (30,6±0,68%) токой чычканы (22,5±0,62%) ээ. Ал эми субдоминанттык орундарга памир момолою, (20,9±0,60%) жана үй чычкандары ээ болушту (12,2±0,48%).

3. Чычкандардын жашап көбөйүшү үчүн эң жагымдуу ландшафттар болуп табигый жээк экотондору (24,6±0,64%) жана антропогендик-селитебдик ландшафттар (14,8±0,53%) ээ экендиги тастыкталды, бул ландшафттарда чычкан сымалдуулардын 5 тен түрү кездешет.

Адабияттар

1. Айзин, Б.М. Определитель грызунов Киргизской ССР [Текст] / Б.М.Айзин.– Фрунзе: Кирг. Респ. противочум. станция, 1947.- 40 с.
2. Алтыбаев К.И. Материалы к изучению паразито-хозяйных отношений мышевидных грызунов в Алайском природном очаге чумы [Текст] / К.И. Алтыбаев // Вестн. Ош. гос. ун-та: Весен. сес. «Активизация творческих возможностей молодых ученых вузов Юга Кыргызстана».– 2002.- С. 12-14
3. Атабеков, У.А. Мышевидные грызуны Южного Кыргызстана [Текст] / У.А.Атабеков // Биол. науки Казахстана.- 2011.- №1.- С. 15-21.
4. Атабеков, У.А. Грызуны (Rodentia) Падыша-Атинского государственного заповедника [Текст] / У.А.Атабеков // Исследования живой природы Кыргызстана: сб.ст. / Биол.-почв. ин-та Нац. АН Кырг. Респ.– Бишкек, 2011.– Вып.1.- С. 38-41.
5. Атабеков, У.А. Распространение и численность популяций лесной мыши (*Apodemus sylvaticus* L., 1758) в различных ландшафтах Южного Кыргызстана [Текст] / У.А.Атабеков // Исслед. живой природы Кыргызстана: сб. ст. / Биол.-почв. ин-т Нац. АН Кырг. Респ.– Бишкек, 2002.- Вып.4.- С. 140-143.
6. Атабеков, У., Абжамилев, С., Кудайберди кызы, З., & Курсанбекова, К. (2024). Мышевидные грызуны среднегорного пояса юга Кыргызстана. Вестник Ошского государственного университета. Химия. Биология. География, (1(4), 159–165. [https://doi.org/10.52754/16948688_2024_1\(4\)_20](https://doi.org/10.52754/16948688_2024_1(4)_20)
7. Атабеков, У., Абжамилев, С., Бегматов, А., Матибали уулу, Ш., Абылкасымова, Р. (2024). Видовой состав и количественное распределение мышевидных грызунов (*Muridae* Illiger 1811) ореховых лесов Арстанбапа. Вестник Ошского государственного университета. Химия. Биология. География, (2(5), 24–31. [https://doi.org/10.52754/16948688_2024_2\(5\)_3](https://doi.org/10.52754/16948688_2024_2(5)_3)

8. Кузнецов, Б.А. Определитель позвоночных животных фауны СССР [Текст] / Б.А.Кузнецов.– М.: Просвещение, 1975. – Ч.3.- 208 с.
9. Кулназаров, Б.К. Материалы к изучению млекопитающих на преобразованных ландшафтах Южного Кыргызстана [Текст] / Б.К. Кулназаров, Г.А.Садыкова // Актуальные экологические проблемы Кыргызстана: Материалы Респ. науч. конф.- Ош, 1993.- С. 38-39.
10. Кулназаров, Б.К. Кыргызстандын жаныбарлар дүйнөсү, аларды коргоо жана сарамжал пайдалануу проблемалары [Текст] / Б.К.Кулназаров, Н.Б.Байдоолотов, Б.А.Токторалиев.–Ош, 1994.- 176 с.